

*Юрій Осінчук**

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЦЕРКОВНИМИ ТАЇНСТВАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

CHURCH SLAVONIC WORDS ASSOCIATED WITH CHURCH SACRAMENTS IN THE UKRAINIAN LITERATURE OF THE 16TH TO 18TH CENTURIES

The article analyses the phonetic, semantic and structural features of the Church Slavonic vocabulary found in the written Ukrainian language of the 16th to 18th centuries. The subject of the research is Church Slavonic borrowings which indicate ceremonies, Christian rites, and other elements connected with sacraments. The use of Church Slavonic language in modern Ukrainian language and Church practice is also analysed.

Keywords: vocabulary, historic texts, semantics, sacrament, Church Slavonic words

Słowa kluczowe: słownictwo, zabytki piśmiennictwa, semantyka, sakrament, cerkiewnosłowianizmy

В українській лінгвістиці кінця XX – початку XXI ст. опубліковано немало праць, присвячених аналізу релігійної лексики, серед яких дослідження С. Біблої [Бібла, 1997], Н. Піддубної [Піддубна, 2000], Н. Пуряєвої [Пуряєва, 2001], Ю. Осінчука [Осінчук, 2008], І. Ворони [Ворона, 2014], О. Мирончука [Мирончук, 2014], Н. Пишної [Пишна, 2016] та ін., в яких комплексно охарактеризовано склад, структуру та походження релігійних слів української мови в історичному вимірі, починаючи від найдавніших часів до сьогодні.

Однак наявні студії через різні об'єктивні чинники, зокрема, відсутність публікацій найдавніших українських писемних пам'яток, які зберігаються

* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, відділ української мови, вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна; email: osinchuk@gmail.com.

в бібліотеках, музеях та архівах поза межами України, незавершені видання історичних словників української мови, мала кількість спеціальних релігієзнавчих лексикографічних праць тощо, не вичерпують проблем, пов'язаних із вивченням релігійної лексики. Актуальність дослідження зумовлена потребою поглибленого вивчення релігійної лексики в українській мові XVI–XVIII ст., зокрема на матеріалах *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.*, *Історичного словника українського язика* за ред. Є. Тимченка та їх картотек, що зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). Зауважмо, що ілюстративний матеріал залучатимемо тільки зі світських пам'яток названих джерел, а саме: актів, судових документів, грамот, літописів, творів полемічної та художньої літератури тощо. Окрім цього, лексику братимемо із пам'яток, які поєднують в собі богословський і науковий стилі, що входять до джерельної бази *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.*, це зокрема *w тайнах¹ церковныхъ в² посполитости. За блг(с)веніємъ и поданіємъ... Арсенія Желиборского* (Львів, 1642).

До української релігійної лексики відносимо декілька тематичних груп: найменування частин храму та предметів церковного вжитку, назви церковних посад, назви богослужбових книг, назви церковних співів, назви релігійних свят, постів, загальниць, назви чинів святості тощо, які в свою чергу можна поділити на мікрогрупи. Не менш важливими церковними номінаціями, які входять до системи релігійної лексики, виступають назви церковних богослужінь, таїнств, обрядів, священнодій і їхніх складників. Об'єктом нашого дослідження стала церковнослов'янська лексика, що стосується церковних таїнств. Мета пропонованої розвідки – виявити та проаналізувати церковнослов'янські, що вказують на обряди, священнодій та предмети, пов'язані з церковними таїнствами у вище вказаних джерелах. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити склад і семантику церковнослов'янських слів в українській мові XVI–XVIII ст.; подати хронологію появи та виявити територію поширення окремих слів; зафіксувати наявність церковнослов'янської лексики в сучасній українській мові та богослужбовій практиці.

Зауважмо, що однією „з найпоширеніших міжнаціональних писемно-літературних мов Європи до XVIII ст., якою користувалися росіяни, українці, білоруси, болгары, македонці, серби (частково й хорвати), румуни, молдаване” [Німчук, 1985, с. 9], була церковнослов'янська мова, яка, на думку дослідників, „відіграла важливу роль у становленні мовної свідомості староукраїнського суспільства кінця XVI–XVIII ст.” [Гнатюк,

2010, с. 99]. Церковнослов'янізми, адаптовані на староукраїнському мовному ґрунті, і які ще в мові Київського періоду мали обмежену сферу функціонування – в основному релігійний стиль, широко проникають „в інші стилі старої української літературної мови: художній, полемічний і навіть діловий” [Русанівський, 1985, с. 142]. Писемні українські джерела XVI–XVIII ст., зокрема світські, репрезентують різні лексико-семантичні групи церковнослов'янської лексики, зокрема мікрогрупу найменувань, пов'язаних з церковними таїнствами.

Важливим та невід'ємним атрибутом християнства виступають священнодійства, що в церковній практиці дістали назву *таїнства*, через які, за вченням Церкви, „відбувається дія Божої благодаті та наше входження в Боже життя” [Катехизм, 2012, с. 135].

Таина, таїнство. Староукраїнські пам'ятки із церковнослов'янської сфери успадкували лексему *таина*, яка ще в старослов'янській мові разом із світськими значеннями ‘сховище’, ‘таємниця’ розвинула церковно-термінологічне – ‘таїнство, тайна’, що була семантичною калькою багатозначного гр. *μυστήριον* [ССЯ, т. IV, с. 419–420].

Церковнослов'янізм *таина*, поєднуючи в своїй семантичній структурі спеціальне значення ‘таїнство, тайна’, виступав гіперонімом для тематичної мікрогрупи назв церковних таїнств, напр.: Црковъ восточнаа при тайни с(т) Крщенїа, и тайнѣ мвропомазанїа ш(т)правѣсть (Київ, 1621); В той наѣце нашой ш тайне мїропомазанїа даной, тые шо(б)лїве рѣчи в' памѣти мети маемъ (Львів, 1645) [КСУМ^{16–17}]; Достатнѣйшую книжицу о седми тайнахъ вїдати сподобїть насъ гедь (1642) [СУЯ, с. 803]; Знаїдетъ неомылне в' оныхъ единойстную згѣду о дѣїствїи и оуживаню Бжствѣнныхъ седмъ Таинъ (1642) [СУЯ, с. 881]. Зауважмо, що в церковній практиці Східного обряду шанують сім таїнств: Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Покаяння, Причастя, Шлюб, Священство.

Лексикографічні праці XVII ст. та *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Є. Тимченка поряд із традиційною церковнослов'янською формою *таина* фіксують її суфіксальний похідний *таїнство* (< стсл. *таиньство* ‘таїнство’), який також є відповідником гр. *μυστήριον* та лат. *sacramentum* [ССЯ, т. IV, с. 422; ЕССУМ, т. IV, с. 341]; Таїнство: Сщєннодѣїство, оурѣдъ, або справа сщєннодѣїствѣнника [ЛБ, с. 131]; Таїнство. Sacerdotium. Functio sacerdotii [ЛК, с. 517]; Таїнство (XVII ст.) [Тимченко, кн. 2, с. 306]; див. у пам'ятках: Како истинно християнскому человѣку знатися предъ Богомъ и людьми творити доброе и содержати таїнства и чини молитвословіа (XVII ст.) [КІСУЯ]. Окрім цього,

лексема *таїнство* в українській мові XVII ст. розвинула ще одне обрядове значення – ‘святі дари’: А потомъ причастившися святыхъ и животворящих таинствъ и подяковане учинивши, усѣсти (1603) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Українські форми *таїнство*, *тайна* з богослужбово-обрядовим значенням фіксують лексикографи XIX ст. [Желехівський, т. II, с. 944]. У сучасній українській літературній мові слово *таїнство* багатозначне, але основним значенням вважають церковно-обрядове [СУМ, т. X, с. 16]. Академічний словник сучасної української мови лексему *тайна* фіксує зі світською семантикою та ремаркою *розм.* [СУМ, т. X, с. 17]. У сучасній церковній практиці українських конфесій *таїнством* і *тайною* називають:

1) установлений Христом видимий знак, який являє і передає невидиму Божу благодать;

2) богослужіння, під час якого здійснюють таїнство [СЦОТ, с. 128].

Відзначмо, що лексема *таїнство* виступає домінантою гіперо-гіпонімічного ряду: *таїнство* – *таїнство одноразове* (Хрещення, Миропомазання, Священство), *таїнство багаторазове* (Євхаристія, Сповідь, Шлюб, Маслосвяття), *таїнство обов'язкове* (Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Сповідь, Маслосвяття), *таїнство необов'язкове* (Шлюб, Священство).

Крещеніє, крестъ. Слово *крещеніє* є церковнослов'янським, успадкованим давньою українською мовою, яке в старослов'янській мові у формі *кръщєніє* функціонувало із значеннями ‘хрещення’, ‘миття, обмивання’ [ССЯ, т. II, с. 79] і яке дослідники вважають семантичною калькою з гр. βάλτισμα ‘купіль, занурення у воду’ [Венедикта (Щурат-Глуха), 1998, с. 33], оскільки основна дія, яку виконують під час хрещення – це занурення у воду охрещуваного. У староруських пам'ятках лексема *кръщєніє* набула нових обрядових значень: ‘рукопокладення’ [Срезневський, т. I, с. 1351], ‘церковне таїнство’ [СДЯ, т. IV, с. 318–319]. Світські пам'ятки XI ст. разом із формою *кръшитєніє* репрезентують фонетичний варіант *хръшитєніє* [Срезневський, т. III, с. 1413], в якому, на думку Я. Рудницького, перехід початкового *х-* в *к-* одні дослідники пояснюють фонетичною дисиміляцією, інші – впливом антропоніма *Христосъ* [Рудницький, 1988–1989, с. 586; див. ще: ЕСУМ, т. III, с. 86].

В українських пам'ятках XVI–XVIII ст. на богослужбово-обрядову семантику ‘(одне із семи Таїнств християнської Церкви) хрещення’ вказують такі графічні варіанти: *крещєніє*, *крещеніє*, *крещєніє*; напр.: на свато(м) крещєніи на во(с)то(к) солнца стоючи вбецалис хри(с)тѣ (Львів, 1596); Бже... Ты в^ѣ настоѣщомъ сѣмъ вѣцѣ, При кѣждомъ вѣрномъ человѣцѣ. Крѣщеніє оукрѣплѣешъ (Чернігів, 1646) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 104]; Святое

миропомазаніє при крещеніи отпраовати, не откладаючи на лѣта взросту (Київ, 1621) [ІСУЯ, с. 239]; Много разы можется брати кождый сакраментъ? Евхаристіа, Покута, Слеопомазаніє и Малженство могутся многажды брати, крещеніє зась Мвропомазаніє и Чинъ Іерейства разъ токмо въ все житіє братися мают (1722) [ІСУЯ, с. 136]. Відзначмо, що *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* демонструє аналізоване слово як багатозначне [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 104–105].

Високу частотність вживання в писемних джерелах XVI–XVIII ст. мав дериват *крестити* ‘(здійснювати обряд Таїнства Хрещення) хрестити’, напр.: на потреби є(з)дити ве(н)чати кр(с)тити... ш(т)ню(д) в чужо(м) предѣле не маємъ (Берестя, 1590); И за то великое то(м)леньє в рогатинѣ бра(т)ствѣ ѡмножило(с) дете(и) и(х) не крѣщено. ме(р)твы(х) не погребано (Гологори, XVI ст.); дѣта малое крщѣемъ (Львів, 1645) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 96]; Оурядъ Діакона есть... в небытности Іерея крестити, але не бѣрмовати (1722) [ІСУЯ, с. 172]. Див. ще: *креститиса* ‘(проходити (пройти) обряд хрещення) хреститися, охреститися’: А хто повторе крести(т)са, або поновлѣетьса в^ѣ покааніє крещеніемъ, то(т) вѣдлѣгъ Ап(с)ла распинаеть Хѣ (Київ, бл. 1619) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 97].

Оказіонально в українській поезії та полемічних творах XVI ст. зі семантикою ‘(обряд на знак прилучення людини до християнської церкви) хрещення’ засвідчено слово *крестъ* (< стсл. *крѣсть* ‘хрещення’), що відповідає гр. *βάπτισμα* [ССЯ, т. II, с. 79), напр.: Раз есте крещени... мужайтєся нынѣ о преблагом божѣ. От вѣторого креста, ереси, бѣжѣте и от прелестников себе стережѣте (к. XVI ст.); А новокрещенцы пакъ и до коньца въ ни-вошто оборочають и згола всѣмъ дѣткомъ крестъ одыймуютъ (Вільна, 1595) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, 101].

Реєстр словника Є. Желехівського та С. Недільського подає форму *крещениє* [Желехівський, т. I, с. 378], однак похідні зафіксовано з початковим *хр-*: *хрестини*, *хрестити*, *хрещений* [Желехівський, т. II, с. 1046]; пор. ще деривати: *хрестити*, *хреститися* [Білецький-Носенко, с. 378]. Словник нової української мови фіксує український варіант *хрещення* [Грінченко, т. IV, с. 414]. Нормативний словник сучасної української мови теж фіксує форму *хрещення* [СУМ, т. XI, с. 143].

У церковній практиці лексема *хрещення* вказує на церковне таїнство та на священнодію, яку здійснюють під час цього таїнства [СЦОТ, с. 140]. Сучасні переклади Біблії та деякі церковні джерела репрезентують варіант *хрищення* (*христити*), напр.: *Хрищення Ісуса* [Святе Письмо, 1990, с. 351];

У Велику П'ятницю відбувався урочистий обряд хрищення дітей [Головацький, 2007, с. 232].

Я. Рудницький вважає форми хрищення, христити – єдино правильними, органічно українськими та історично зумовленими. На його думку, форми хрищення, христити – наслідок російських впливів або ж „вирівнювання” на базі слова *хрест*: „мовляв, коли *хрест*, то *христити*” [Рудницький, 1988–1989, с. 586]. А схм. Венедикта (Щурат-Глуха) переконує, що лексеми *хрест* і *хрищення* – однокореневі. На її думку, українським терміном на означення назви першої із семи святих таїнств має бути слово *хрищення*, яке найповніше розкриває богословський зміст і суть цієї тайни [Венедикта (Щурат-Глуха), 1998, с. 33]. Нам теж імпонує думка схм. Венедикти (Щурат-Глухої), своєрідним підтвердженням якої можна вважати народнорозмовні вислови: *нести до хреста дитину*, *дати хрест дитині* у значенні ‘охрестити дитину’, *бути без хреста* – ‘бути неохрещеним’ тощо; пор. ще: *вводити в хрест* – ‘здійснювати обряд хрищення; христити’ [СУМ, т. I, с. 305], *держати (тримати) до хреста* – ‘тримати дитину (дітей) під час обряду хрищення; бути хрещеним батьком або хрещеною матір’ю’ [СУМ, т. XI, с. 139]. Окрім цього, наведені фразеологічні сполучення та звороти дозволяють зробити висновок про те, що вище згаданий церковнослов’янізм *крестъ* (суч. *хрест*) своє богослужбово-обрядове значення ‘(обряд на знак прилучення людини до християнської церкви) хрищення’ реалізував тільки поза межами спеціального спілкування – у загальнолітературному мовленні.

Купѣль, крестильница. Виразним церковнослов’янізмом в українській мові є лексема *купѣль* (< стсл. *кѣпѣль* ‘місце для купання’, ‘водоймище’, ‘купання’ [ССЯ, т. II, с. 99]), що за своїм походженням є старослов’янською калькою з гр. *κολυμβήθρα*, яка ще в грецькій мові на основі свого первісного значення ‘місце для купання’ розвинула похідне церковно-обрядове – ‘місце для хрищення’ [Вейсман, с. 719]. У староруський період слово *кѣпѣль* (*кѣпѣль*) разом зі світськими значеннями ‘водоймище’, ‘посуд для вмивання’ активно функціонує з богослужбово-обрядовими ‘хрищення’, ‘місце, посуд в якому здійснюють хрищення’ [Срезневський, т. I, с. 1376; СДЯ, т. IV, с. 339].

Світські пам’ятки староукраїнської доби фіксують у значенні ‘вода, якою здійснюється обряд хрищення’ форми *купѣль*, *купель*, напр.: *ѡ(к) же сѡ вы дѣховными, // а не то(л)ко дѣховны(ми), але и вѣрны(ми) зѡѡти можете, коли брата своѡго, во єдино(и) кѣпели кр(с)щѣнїѡ вѣрою, и ѡ(т) єдиноє мѣре бл҃г(д)ти, ро(в)но з собою поро(ди)вшагосѡ, подлѣиши(м) ѡ(т) себе чините, ѡничижаѣте (1598); ѡнь не имать зоуполногѡ кр(с)щѣнїѡ дѣѣ(м) сотворитї, егда бо не боудеть погрѣжень во коупели ст҃го кр̄(с)щѣнїѡ (к. XVI – поч.*

XVII ст.); црѣ вѣчнои славы хс дары свои богатыи,... положи(в) в неи... и даръ сноположеніа, в' кѣпели крещеніа (Почаїв, 1618) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 184]. Окрім цього, лексему *купѣль* зафіксовано у складі мікрогідроніма – *овчая купель* ‘чудодійна водойма Силоам) Овеча Купель’, напр.: Господь... разслабленного при овчей купели уздоровиль (1603) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 184].

Зі значенням ‘посуд, в якому здійснюють хрещення’ термін *купѣль* фіксують богослужбові джерела – требники та служебники, напр.: сщенникъ... вземъ Кадилницу отходитъ, къ Купелѣ [Требник, с. 19].

На позначення спеціального посуду, в якому здійснюють хрещення, українські писемні пам’ятки XVII ст. фіксують також віддієслівний суфіксальний церковнослов’янізм – *крестильница* (*крестилница*), який являє собою семантичну кальку гр. βαπτιστήριον ‘місце для хрещення, хрестильниця’ [Срезневський, т. I, с. 1342; СДЯ, т. IV, с. 311]: Кирил... кгда крестился, в той часъ у крестильницу наплюгавил, што то было знаком злым и лихим (Львів, 1605–1606); крести(л)ница, и мѣдница ценовые (Луцьк, 1627) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XV, с. 94].

Словник П. Білецького-Носенка словоформу *купель* подає з двома значеннями: зі світським – ‘тепла вода для купання’ та богослужбово-обрядовим – ‘тайна св. крещенія’ [Білецький-Носенко, с. 200]. У сучасній українській літературній мові слова *купіль* та *хрестильниця* із обрядовим значенням ‘посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення’ функціонують як синоніми [СУМ, т. IV, с. 403; СУМ, т. XI, с. 140]. Це спостерігаємо і в церковній практиці сучасних конфесій українських церков [СЦОТ, с. 139].

Єлей. Слово *елей* у значенні ‘олія, елей’ як калька гр. ἔλαιον з’явилося ще в старослов’янській мові (стсл. *єлѣи, олѣи*) [ССЯ, т. II, с. 540]. На давньоукраїнському мовному ґрунті окрім родового значення ‘олія взагалі (як речовина)’ досліджуване слово розвинуло такі видові значення: ‘олія для церковних світильників’ (Мѣдрѣна възаша елеи въ съсѣдѣхъ своихъ съ свѣтильникоы своими) [Срезневський, т. I, с. 822], ‘ароматна олія, якою помазують хворих’ (И мазаахъ елеемъ мѣногы недѣжъныа, и исцѣлѣахъ) [Срезневський, т. II, с. 101].

В українській мові XVI–XVII ст. спостерігаємо ще ширшу сферу призначення лексеми *елей*. Тут вона виступає носієм ще одного видового значення, зокрема обрядового – ‘ароматна олія, якою помазують на Таїнстві Хрещення’, напр.: Елей (албо масло) хворыхъ светите и тымъ дети пры крещенью помазуете (Вільна, 1599) [ІСУЯ, с. 889]; Елеемъ светымъ остатное помазаніе

(Вільна, 1608) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. IX, с. 90]; послѣ отрыцанія помазываютъ елеємъ оглашеннаго (Вільна, 1608) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]. Зауважмо, що від найдавніших часів елей як речовина має широке застосування в церковній практиці. Священнослужителі його освячують і використовують при звершенні таїнств (Хрещення, Соборування), різних обрядів та священнодій (освячення дому, промазування людей тощо).

Від слова елей ‘освячена ароматна олія, яку використовують під час певних священнодій’ за допомогою атрибутива утворився похідний церковний термін *елей хворыхъ* ‘елей для передсмертного помазання’; див. у пам’ятках XVII ст.: уживають того, коли кому остатнего помазованья потреба. И протожъ называютъ его елеємъ хворыхъ остатнего помазованья, а не здоровыхъ (Вільна, 1608) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. IX, с. 91].

Слово *елей* засвідчують пам’ятки української мови XVIII ст.: А два соудца бѣлокоровіи на сребропозлащеннихъ седесах на вино и елей (1739) [ІСУЯ, с. 171].

Від згадуваного слова українські писемні пам’ятки XVII–XVIII ст. фіксують складний похідний термін *елеомазаніє* (*елеопомазаніє*) ‘Таїнство Єлеопомазання’, напр.: Вопрѡсь. Многѡ естѣ сакраментвѣь албо таи(н). Штвѣтъ. Седмѣ... а... крещеніє... дѣ. Показаніє... е. Єлеомазаніє (Львів, 1642) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. IX, с. 91]; Много разы можется брати кождый сакраментъ? Евхаристіа, Покута, Єлеопомазаніє и Малженство могутся многажды брати, крещеніє засѣ Мвропомазаніє и Чинѣ Іерейства разѣ токмо въ все житіє братися мают (1722) [ІСУЯ, с. 136]. Див. ще лексикографічні праці нової української мови: *маслосвятіє Таинство елеосвященія* [Білецький-Носенко, с. 221]; *элеосъвященіє, маслосъвятіє* [Желехівський, т. I, с. 214]; *маслосвяття, елеосвященіє* [Грінченко, т. II, с. 408].

У сучасній українській літературній мові та богослужбовій практиці лексема *елей* зберегла свою спеціальну обрядову семантику ‘освячена ароматна олія, яку використовують під час певних священнодій’ [СЦОТ, с. 52; СУМ, т. II, с. 497].

Бракъ. Церковнослов’янізм *бракъ* – найдавніший і найстаріший термін, що позначає одруження, який є девербативом від *брати*, *беру*: брати жінку; деякі дослідники виводять лексему *брак* з „братно”, тому *брак* позначало й гулянку, бенкет [ЕССУМ, т. I, с. 172]; пор. ще: *брак* < **borъkъ* [Фасмер, т. I, с. 206].

Старослов’янську лексему *бракъ* ‘одруження, весілля’, що відповідала гр. γάμος [ССЯ, т. I, с. 139], перші українські словники фіксують з розгалуженою семантикою: *бракъ*, жени(т)ва, весел’є [ЛІЗ, с. 87]; *бракъ*: весе(л)є,

жєнитва, слюбѣ [ЛБ, с. 11]; див. ще: *matrimoniu(m)*, жєнитва, бракъ [ЛС, с. 164]. *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* документує таку картину „семантичної природи” слова *бракъ (бракъ)*. Першим укладачі словника подають значення ‘(родинний зв’язок) шлюб’, другим – ‘(званий обід або вечеря, що влаштовується на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події) бенкет’, сюди відносять підзначення ‘весілля’; останнє значення ‘невинність, непорочність, чеснота’ виявлено спорадично у релігійних, зокрема біблійних, староукраїнських пам’ятках.

У Картотеці історичного словника української мови XVI – першої половини XVII ст. церковнослов’янїзм *бракъ* спорадично фіксуємо з богослужбово-обрядовою семантикою ‘Таїнство Шлюбу’; напр.: *Что єсть бракъ, ѡлбо малженство. Ѡ(т)вѣтъ. Малженство єсть таїна пре(з) которѡю мѡжскагѡ полѡ и женскагѡ стаетсѡ за благословенїемъ цѣркѡвнымъ злѡче(н)є* (Львів, 1642) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; див. у релігійних джерелах: *Сѡпрѡжества или Законнагѡ Брака Тайна* [Евх., с. 101].

Не зважаючи на те, що лексема *бракъ* у староукраїнській мові вживалася з розгалуженою семантикою та розширила свою сферу вживання, у своїй обрядовій семантиці вона поступово вийшла з українського літературного мовного вжитку. Окремі українські говірки зберегли її тільки зі світськими значеннями, напр.: *брак* ‘бенкет’, ‘гостина’ [Онишкевич, ч. I, с. 69]. У сучасній церковній сфері українських конфесій на семантику ‘Таїнство Шлюбу’ використовують такі терміни: *Таїнство Вінчання, Таїнство Шлюбу, Таїнство Подружжя* [СЦОТ, с. 128]. Церковнослов’янїзм *брак* з богослужбово-обрядовою семантикою є нормативним у сучасній російській лексичній системі, напр.: *Богослужение Таинства Брака* [Нефедов, 2004, с. 137].

Исповѣданїє, исповѣдь. Церковнослов’янською спадщиною в українській мові є слово *исповѣдь*, яке у старослов’янській мові функціонувало з розгалуженою семантикою: ‘визнання (віри)’, ‘сповідь’, ‘вдячність’, що в свою чергу виступало як еквівалент гр. *ἐξομολόγησις* [ССЯ, т. I, с. 805]. Окрім цього, семантично пов’язані грецькі лексеми *ἐξομολόγησις, ὁμολογία* адаптувалися в старослов’янській мові у вигляді кальки *исповѣданїє* ‘визнання (віри)’, ‘сповідь’, ‘проголошення’, ‘обіцянка, клятва, обіти’, ‘вдячність’ [ССЯ, т. I, с. 803], яку запозичила давньоукраїнська мова.

В українських пам’ятках XVI–XVIII ст. слово *исповѣдь (исповедь)* реалізувало два значення, одне з яких обрядове, пов’язане з Таїнством Сповіді – ‘(каяття в гріхах під час сповіді) сповідь’, напр.: *хре(ст)їани... на исповеди бывали тело бо(ж)єє при(и)мовали (1566); та(к) розѡмѣю и(ж) памѡтаєшѡ вѡ(с) всѡхъ ты(х), если схоче(ш) покаѡте(л)ное исповѣди прѡвѣдѡ*

ω(т)ригнѣти (1598) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 182]; Неуважныи люде... скоро по исповѣди оплат до перших и горших... грѣхов ворочаються (XVII ст.) [ІСУЯ, с. 579]; Іерей... маєть... по выслуханю исповѣды повернути до цркве (1722) [ІСУЯ, с. 450]. Суто богословським є друге значення: ‘(визнання віри) сповідування’, яке один раз виявлено в геральдичній поезії XVII ст.: Петръ Кáмень, ω(т) Петры твоєи Бѣ врѣховный Ап(с)ль: иже ω(т) своєи Исповѣди наречень, мнѣгимъ Петрѣмъ быти Даде, и Ха Сѣномъ Бѣжимъ оучити (Київ, 1629) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 182].

Укладачі *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* засвідчують, що у цих же значеннях активно використовувався церковно-слов’янізм *исповѣдание*, який у староукраїнському письменстві мав фонетичні та графічні варіанти: *исповѣданіє*, *исповѣданіє*, *исповедание* та вживався у стійких словосполучах; див. у пам’ятках:

1) ‘(визнання, дотримання якої-небудь релігії, віри) сповідування’: Отожь, и мы теперь приступуючы до згоды зъ Рымляны тогожь исповѣданія учителей Греческихъ мощно держимосе, яко на Флорентейскомъ синодѣ вызнали (Вільна, 1595); *исповедание (исповѣданіє) вѣры (вери)* ‘„Символ віри”, молитва „Вірую”’: А гдєсь поделъ, душко милый, симъболь исповедания веры светое католическое,... то єсть симболь Никейский и Костеньтинопольский (Вільна, 1599); мѣвимъ въ исповѣданію вѣри нашеи сѣтой; мѣвимъ ждѣмъ въскресеніа мѣртвыхъ, и жízни бѣдѣщагъ вѣкѣ (Чернігів, 1646); ‘(визнання чого-небудь за істину) сповідування, віра’: Бо яко то єсть истинная правда, же єсть человекомъ правдивымъ, во всемъ намъ подобным, опрочъ греха... Хто такового исповедания и веры не маєть, не на // каменю, але на песку и на сене будуетъ (Вільна, 1599);

2) ‘(каятя під час сповіді) сповідь’: Исповѣданіє єстѣ добровѣльное ωбѣвлєніє всѣхъ грѣховъ своіхъ пре(д) сѣдѣю дѣховнымъ (Львів, 1645) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 178–179].

Обрядова спеціалізація лексеми *исповѣдь* зумовлена її словотвірною активністю. Із богослужбово-обрядовою семантикою *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* документує низку похідних: *исповѣдати* ‘(здійснити обряд сповіді) висповідати’: *исповѣдати болащихъ, и всѣхъ кающихъ* (Львів, 1642) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 179]; *исповѣдатиса (исповедатись)* ‘(каятися, покаятися під час сповіді) сповідатися (висповідатися)’: *ѣставиль на ка(ж)дѣю и(х) великѣю ночь, примовать тело панъское и кро(в) исповедавши(с) (поч. XVII ст.); Коли бовѣмъ члѣвкъ исповѣд(а)єтсѣ,... ласкѣ бѣюю прыймѣетъ зѣглажѣючѣю ѣныє грѣхи* (Львів, 1645) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 180]; *исповѣдникъ* ‘(духівник) сповідник’: Духовному исповѣднокове

моему, который бы такъ же порядкомъ церковнымъ у Господа Бога, о души моей грешной старане мель, пятьдесят золотых полских (Руда, 1646) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 180]; *исповѣдний* ‘(який стосується сповіді) сповідний’: *сщєн'никъ... //... печат(т) исповѣднѣю нарѣшыль, и исповѣд' стѣю в' огидѣ пода(л)* (Львів, 1645) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. XIII, с. 181].

У спеціальному обрядовому значенні лексикографічні і світські джерела української мови XVI–XVII ст. репрезентують нову форму *сповѣдь* (*споведь*), напр.: *исповѣданіє: сповѣдь, визна(н)є, ѣгода, ѣмова, постановлѣннє* [ЛБ, с. 49]; *Сповѣдь – исповѣданіє* [Син., с. 157]; У книзе требнику крещеннє, споведь, венчаннє (Берестя, 1591) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *чому бы и намь... для сповѣди и для причастія завше своихъ поповъ людей духовныхъ и богобойныхъ у войску не мѣти, а зъ Богомь... всякую речъ почынати* (Київ, 1621) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Декъретом приклили-смо Івана Бутька, якъ явного и головного неприятеля по споведи стой казали-смо его розстрѣляти* (1671) [ІСУЯ, с. 551]. Окрім форми *сповѣдь*, спорадично у пам'ятках XVIII ст. фіксуємо варіант *сповід*: *Сповід чынылы блыско к велыкодню, причастіє бралы, тіло, кров Господню* (XVIII ст.) [ІСУЯ, с. 135]; *Тіи люде которыи сѧ волочать, мають сповѣдатисѧ оу того іерея, где ихъ зайдетъ сповѣдь пасхал'ная* (1722) [ІСУЯ, с. 302].

Див. ще похідні *сповѣдатисѧ* ‘сповідатися, висповідатися’: *согрѣши(л) з молодости моеѧ, тогомъ сѧ не сповѣдалъ* (XVI ст.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Треба сповѣдатися в той часъ, коли кто чується быти блискимъ смерти* (1722) [ІСУЯ, с. 101]; *сповѣдникъ* ‘(духівник) сповідник’: *Визнавши на ся вся злости на исповѣди пред сповѣдником и в покутѣ оумерша* (XVIII ст.) [ІСУЯ, с. 395].

До реєстру словника Є. Желехівського та С. Недільського увійшла форма *сповідь* та похідні: *сповідальниця, сповідати, сповідник* та ін. [Желехівський, т. II, с. 904]. В обрядовому значенні слова *сповідь* та *сповідання* зафіксовано у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка; див. ще інші похідні: *сповідатися, сповідник, сповідниця, сповідати* [Грінченко, т. IV, с. 180–181]. У сучасній українській літературній мові лексема *сповідь* окрім обрядового значення розвинула ще переносне [СУМ, т. IX, с. 550]; пор ще *сповідання* [СУМ, т. IX, с. 549]. У практиці українських церков термін *сповідь* означає ‘визнання грішником власних гріхів перед священослужителем-сповідником’ та вказує на саме Таїнство Сповіді, якому відповідають інші лексичні дублети: *Таїнство Покаяння, Таїнство Покути, Таїнство Примирення* [СЦОТ, с. 123, 128].

Разрешеніє, отпущеніє. Таїнство Сповіді має свої молитви й обряди. Під час Таїнства Сповіді віруючий розкриває в усній формі свої гріхи Богу

в присутності священика і отримує через священика відпущення гріхів (розрішення) від Самого Господа Ісуса Христа.

Грецькі лексеми ἄφεσις, ἄνεσις, συγγνώμη, λύτηριον послужили семантичними кальками для старослов'янізмів *отъпоущение* 'відпущення; прощення' та *раздръшение* 'прошення; відпущення; розрішення' [ССЯ, т. II, с. 612; ССЯ, т. III, с. 571], які активно із цим церковно-обрядовим значенням функціонують у богослужбових східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст. [Срезневський, т. II, с. 810; Срезневський, т. III, с. 37].

У ході історичного розвитку української мови слово *раздръшение* зазнало змін у звуковій структурі – спрощення в групі приголосних. Староукраїнська писемна традиція використовувала цю лексему в написаннях: *разрѣшение, разрѣшеніє*; напр.: в имя найсвятшого папы, – прошение и разрѣшение от него приимете (1588–1596); не хочѣ в томѣ грѣхѣ ѡмирати, и ѡ(т) ваше(г) стите(л)ства и ѡ(т) всего соборѣ ра(з)рѣшеніа и прощеніа прошѣ (Берестя, 1591); Тѣ покладаяю Казана първое; ... в^ѣ Първой части положѣ ѡ разрѣшенію (Чернігів, 1646) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; пор. форму *роздръшение*, зафіксовану Є. Тимченком: Клирики... до того склонялися, абы упалымъ не было роздрѣшения (1699) [КІСУЯ]. У значенні '(відпустити гріхи) розрішити' вживався церковнослов'янізм *разрѣшити*: съблазнитель, и разоритель, ... да бѣдетъ ѡ(т)лѣченъ, ѡ(т) ѡ(т)ца и сѣа и стго дѣха. и прокла(т), и по смрти не разрѣшенъ (Львів, 1591) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; пор. ще *раздрѣшити*: Можеть ли хто не бѣдѣчи Іереемъ, але свѣцкимъ раздрѣшити каюшагосѣ (Львів, 1642) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Зауважмо, що *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Є. Тимченка репрезентують нові форми: *розгрѣшане, розгрѣшенъє, розгрѣшити*, які запозичено з польської мови: Молитвы розгрѣшаня (1621); Торгомъ продавалъ вѣликое розгрѣшенъє по талеру (1598); Ихъ [владыковъ] южь старшій надъ патріархом папежь розгрѣшил (1597–1599) [Тимченко, кн. 2, с. 279]; пор. у джерелах релігійно-богословського стилю: Бываеть розгрѣшене ѡ(т) Сповѣдника грѣховъ; Через розгрѣшенъє щеническоє (1645) [Катехизис, с. 178].

Щодо лексеми *отпущение (отпущеніє)*, то в староукраїнській мові вона своє обрядове значення 'відпущення гріхів, розрішення' в основному реалізувала в сполученні зі словом *грѣхъ (отпущение грѣховъ)*: неха(и) да буде(т) телесе(м) на (з)дравіє а дѣа(м) на ѡ(т)пущение грехомъ (XVI ст.); А далисмо за то осмнасе злоти(хъ) За своє отпущение Грѣховъ (Синечола, 1648) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Отпущеніє грѣховъ веніалнихъ (Київ, 1621) [ІСУЯ, с. 214].

Українські лексикографи XIX–XX ст. фіксують форми *розгрішене* [Желехівський, т. II, с. 816]; *відпущення, розгрішення, розгрішати, розгрішити* [Грінченко, т. I, с. 225; т. IV, с. 40). У сучасній українській мові зі семантикою ‘відпущення гріхів’ функціонують лексеми: *відпущення, розгрішення, розгрішення* [СУМ, т. I, с. 626; т. VIII, с. 658, 795].

У сучасній церковній практиці на позначення священнодії, під час якої священнослужитель-сповідник звільняє каяника від гріхів накладаючи покуту й читаючи над ним розрїшальну молитву, вживають терміни: *відпущення гріхів, відпущення, розгрішення* [СЦОТ, с. 36]. Спорадично у спеціальній літературі фіксуємо форму *розгрішення*; напр.: *Перед молитвою розгрішення священник завдає каяникові покуту; Коли каяник вже більше не може собі пригадати гріхів, священник відмовляє молитву розгрішення* [Федорів, 2004, с. 139].

Возведеніє, возложеніє. Необов'язковим та одноразовим є Таїнство Священства, яке походить ще від апостольських часів, адже відомо, що „апостоли передавали власть, отриману від Христа Господа, своїм наслідникам через положення рук і молитви” [Федорів, 2004, с. 142].

Церковнослов'янізмом, запозиченим в українську мову, є віддієслівний іменник *возведеніє* (< *возвести*). У старослов'янській мові полісемічне дієслово *възвести* разом із загальним значенням ‘вивести; відвести; привести’ поєднували церковно-обрядове – ‘висвятити, призначити в сан’, що відповідало гр. ἀναφέρειν ἐπὶ τιμῆν, εἰς βαθμόν [ССЯ, т. I, с. 254]. Слово *възведеніє* документують пам'ятки руського періоду XII–XIII ст. [СДЯ, т. II, с. 14].

У староукраїнській мові це слово функціонувало з фонетичними змінами (вокалізація редукованого ъ). Обрядового змісту лексема *возведеніє* набула в розгорнутому словосполученні *возведеніє на священство* ‘висвячення на священство, введення в сан священнослужителя’, напр.: *Егда же... папо римский, уплутался еси, увязл и замотал,... и вся церковная таинственная изображения и священнодѣйствия полицемирил, от истинны на лож пременил, яко причастие тѣла христова, крест, крещения, вѣнчание, погреб, возведение на священство,... свята и праздники пременил (1588–1596) [СУМ^{16–17}, т. IV, с. 167]. У пам'ятках ділового стилю XVI ст. дієслово *возвестись* означало ‘(здійснити обряд введення в духовний сан) висвятитися’: та(к) же и в рогати(н) прише(д)ши,... люди ѹсмири(в)ши, проти(в) нико(м) запрети(л) есмо,... на еп(с)па w(т) насъ во(з)вести(с) (Берестя, 1594) [СУМ^{16–17}, т. IV, с. 167].*

Зауважмо, що призначення в духовний сан виконувалося через покладення рук вищої за рангом духовної особи на голову кандидата. На по-

значення християнського обряду, під час якого відбувалося введення в сан священнослужителя, диякона, священників, єпископа, у старослов'янських пам'ятках зафіксовано слово *възложєніє* (*възложєніє рѣкама*), яке було семантичною калькою гр. ἐπιθεσις [ССЯ, т. I, с. 279]. Із обрядовою семантикою цю лексему фіксують давньоруські джерела [СДЯ, т. II, с. 77–78].

У *Словнику української мови XVI–першої половини XVII ст.* із значенням ‘(церковний обряд посвячення кого-, чого-небудь через рукопокладення) покладення’ фіксуємо написання *возложеноє*, напр.: Втораѡ, єсть сила абы мѡгль инши(м) шафовати та(и)нами, а таѡ бываетъ дана возложе(н)емъ рѣкъ (Львів, 1645) [СУМ^{16–17}, т. IV, с. 178].

Варто також відзначити, що тексти XVI–XVII ст. із зазначеною обрядовою семантикою фіксують ще й інші складні лексичні утворення та словосполучення, а саме: *въскладаніє рукъ, рукоположеніє, посвященіє* тощо. Наприклад: Рукоположенъа святого отца патриархи низашто собѣ не дбаль (Острог, 1598–1599) [ІСУЯ, с. 672]; Привѣтъ... Архієпископѡ Кѣр Михайлѡ,... В бра(т)ской школѣ Львовской съставленъи Єгдаже въ градѣ львовѣ первѣе посѣенномъ рѣкоположеніи бѣ (Львів, 1591) [КСУМ^{16–17}]; Розность межи ными вгладом церковной Ієрархіи, а не до справи рукоположеніа (XVII ст.) [ІСУЯ, с. 234]; Якъ мають акколитовъ на посвященіє до насъ єпископа присылати (1687) [ІСУЯ, с. 13]; Рукоположеніє, алболи въскладаніє рукъ архієрейскихъ въ посвященію священника (XVII ст.) [ІСУЯ].

Термін *рукоположеніє* фіксує лексикон XIX ст. [Желєхівський, т. II, с. 843]. Словник нової української мови з обрядовою семантикою документує форми *висвячення* ‘посвята в духовний сан’ [Грінченко, т. I, с. 185] та *поставління* ‘рукоположення’ [Грінченко, т. III, с. 368]. Лексеми *возведення, рукопокладення* і *покладення рук* входять тільки до реєстру спеціальних лексикографічних праць [СЦОТ, с. 39, 114]. У сучасній українській літературній мові обряд, під час якого здійснюється посвячення в церковний чин, позначається терміном *висвячення* [СУМ, т. I, с. 481]. Церковнослов'янізм *возложєніє* в ході історичного розвитку української церковної лексики вийшов з ужитку та сьогодні не вживається.

Отже, різним графічним та фонетичним варіантам церковнослов'янської лексики, пов'язаної із церковними таїнствами, властива висока функціональність в українській мові XVI–XVIII ст. Ці слова – здебільшого семантичні кальки із грецької мови, які зі старослов'янської запозичувалися в давньоукраїнську, пройшовши на українському мовному ґрунті фонетико-словотвірну адаптацію. Хронологічно частотність слововживання досліджуваних церковнослов'янізмів нерівномірна. Світські пам'ятки XVI ст., створені

на території Берестя, Вільни, Львова, фіксують найменшу кількість цих слів. У XVII–XVIII ст. їх засвідчено значно більше (територія поширення – Львів, Київ, Чернігів, Луцьк, Почаїв, Вільна тощо). Загалом досліджувані церковнослов'янізми з мінімальними семантичними змінами збереглися в сучасному українському літературному слововжитку та в церковно-богослужбовій практиці.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

бл. – близько	напр. – наприклад
див. – дивися	пор. – порівняти
гр. – грецький	стел. – старослов'янський
к. – кінець	суч. – сучасний
лат. – латинський	

Джерела

- Білецький-Носенко – Білецький-Носенко Павло, 1966, *Словник української мови*, Підготував до видання і вступна стаття Василя Німчук, Наукова думка, Київ.
- Вейсман – ВЕЙСМАН Август, 1897, *Греческо-русский словарь*, Санкт-Петербург.
- Грінченко – Грінченко Борис, ред. 1907–1909, *Словарь української мови*, т. 1–4, Наукова думка, Київ.
- Евх. – *Евхологион, або молитвослов, или требник*, 1668, Львів.
- ЕССУМ – Огієнко Іван, 1979, *Етимологічно-семантичний словник української мови*, т. 1–4, Вінніпег, Волинь.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр С., голов. ред., 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Наукова думка, Київ.
- Желехівський – ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ Євген, НЕДІЛЬСЬКИЙ Софрон, 1885–1886, *Малоруско-німецький словарь*, т. I–II, Львів.
- ІСУЯ – Тимченко Євген, ред., 1930–1932, *Історичний словник українського язика*, Державне Видавництво України, Харків–Київ.
- Катехизис – *Катехизис Петра Могилы*, 1646, упорядкування проф. А. Жуковського, переклад В. Шевчука, 1996, Наукове товариство ім. Шевченка в Європі, Київ–Париж.

- Катехизм 2012 – *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха*, 2012, Свічадо, Львів.
- КІСУЯ – Тимченко Євген, ред., *Картотека Історичного словника українського язика*, зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – Картотека *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.*, зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- ЛБ – Беринда Памво, 1961, *Лексикон словенороський (1627)*, підготовка тексту і вступна стаття Василя Німчука, Київ.
- ЛЗ – Зизаній Лаврентій, 1964, *Лексис (1596)*, підготовка тексту і вступна стаття Василя Німчука, Київ.
- ЛК – *Лексікон словено-латинській Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (1650)*, 1973, підготував до видання Василь Німчук, Наукова думка, Київ.
- ЛС – Славинецький Єпифаній, *Лексикон латинський (1642)*, 1973, підготував до видання Василь Німчук, Наукова думка, Київ.
- Онишкевич – Онишкевич Михайло, 1984, *Словник бойківських говірок*, ч. 1–2, Наукова думка, Київ.
- Святе Письмо – *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, 1990, Рим.
- СДЯ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, 1988–2002, т. I–VI, Русский язык, Москва.
- Син. – *Синоніма славеноросская*, 1964, підготовка тексту і вступна стаття Василя Німчука, Наукова думка, Київ.
- Срезневский – Срезневский Измаил, 1893–1912, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. I–III, Типографія імператорской Академіи наук, Санкт-Петербург.
- ССЯ – *Словарь старославянского языка*, Репринтное издание, 2006, т. 1–4, Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург.
- СУМ – Білодід Іван К., ред., 1970–1980, *Словник української мови*, т. 1–11, Наукова думка, Київ.
- СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Гринчишин Дмитро Г. (та інші), ред., 1994–2013, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Інститут

- українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, вип. 1–16 (видання не завершене).
- СЦОТ – Пуряєва Наталія, 2001, *Словник церковно-обрядової термінології*, Свічадо, Львів.
- Тимченко – ТИМЧЕНКО Євген, 2002–2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*, підготували до видання Василь Німчук, Галина Лиса, кн. 1–2, Інститут української мови НАН України, Київ–Нью-Йорк.
- Требник – *Евхологион, або Молитвослов, или Требник*, 1695, Типографія Львовського Успенського братства, Львов.
- Фасмер – ФАСМЕР Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, пер. с нем. и доп. О. Трубачева, т. 1–4, Прогресс, Москва.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БІБЛА Світлана, 1997, *Склад, структура й шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад)*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ.
- ВЕНЕДИКТА схм. (Щурат-Глуха), 1998, *Хрещення чи Хрищення?*, „Єдиними устами: Бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів”, 1998, № 2, с. 28–33.
- ВОРОНА Іванна, 2014, *Функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів в українських богослужбових текстах*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, ДВНЗ Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.
- ГНАТЮК Лідія, 2010, *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія*, Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, Київ.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ Родіон, 2007, *Пояснення Богослужінь*, Місіонер, Львів.
- МИРОНЧУК Олександр, 2014, *Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ.
- НЕФЕДОВ Геннадий, 2004, *Таинства и обряды Православной Церкви*, Русский Хронографъ, Москва.
- НІМЧУК Василь, 1985, *Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст.*, Наукова думка, Київ.

- Осінчук Юрій, 2008, *Історія богослужбово-обрядової лексики української мови*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ.
- Пишна Наталія, 2016, *Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, ДВНЗ Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.
- Піддубна Наталія, 2000, *Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, Харків.
- Пуряєва Наталія, 2001, *Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів)*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ.
- Рудницький Ярослав, 1988–1989, *Семантика „хреста” й „хрищення”*, „Науковий конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України”, Мюнхен, с. 577–587.
- Русанівський Віталій, 1985, *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*, Наукова думка, Київ.
- Федорів Юрій, 2004, *Пояснення церковних Богослужень і Св. Тайн*, Свічадо, Львів.

Yuriy Osinchuk

CERKIEWNOSŁOWIANIZMY POWIĄZANE Z SAKRAMENTAMI CERKIEWNYMI W PIŚMIENNICTWIE UKRAIŃSKIM XVI–XVIII WIEKU

Streszczenie

W artykule poddano analizie fonetykę, strukturę oraz semantykę słownictwa cerkiewnosłowiańskiego funkcjonującego w języku ukraińskim XVI–XVIII w. Przedstawiono również rozwój semantyczny cerkiewnosłowianizmów we współczesnym języku ukraińskim oraz w praktyce liturgicznej.

Aktualność niniejszego badania wynika z konieczności podjęcia dogłębnych oraz systematycznych studiów nad słownictwem liturgicznym i obrzędowym w języku ukraińskim XVI–XVIII w., szczególnie nad wyrazami pochodzenia cerkiewnosłowiańskiego, tak charakterystycznymi dla sfery religijnej – dotyczącymi sakramentów, ich udzielania itp.

Za bazę źródłową artykułu posłużyły ukraińskie zabytki piśmiennictwa świeckiego: akta i dokumenty sądowe, gramoty, latopisy, utwory literatury polemicznej oraz pięknej, wchodzące do korpusu źródeł *Słownyka ukrajinskoji mowy XVI–perszoji polowyny XVII st., Istorycznoho słownyka*

ukrajinskojazyka pod redakcją J. Tymczenki oraz ich kartotek, przechowywanych w Oddziale języka ukraińskiego Instytutu Ukrainoznawstwa im. I. Krypjakiewicza NAN Ukrainy (Lwów). Dołączono materiał ilustracyjny pochodzący z zabytków, które łączą styl teologiczny z naukowym.

Przeprowadzona analiza wykazuje, że różne warianty graficzne i fonetyczne słownictwa cerkiewnosłowiańskiego, powiązanego z sakramentami cerkiewnymi, były bardzo często używane w języku ukraińskim XVI–XVIII w. Mowa tu przede wszystkim o kalkach semantycznych z języka greckiego, które za pośrednictwem języka cerkiewnosłowiańskiego weszły do języka ukraińskiego. Jak się okazuje, badane słownictwo z minimalnymi zmianami semantycznymi przetrwało we współczesnej literackiej ukraińszczyźnie oraz w praktyce cerkiewnej i liturgicznej.

CHURCH SLAVONIC WORDS ASSOCIATED WITH CHURCH SACRAMENTS IN THE UKRAINIAN LITERATURE OF THE 16TH TO 18TH CENTURIES

Summary

This article analyses the phonetics, structure and semantics of Church Slavonic words used in the Ukrainian language of the 16th to 18th centuries. The semantic development of Church Slavonic words in contemporary Ukrainian and in liturgical practice is also examined.

The research is timely due to the need for a deeper, systematic study of liturgical and ritual vocabulary in the Ukrainian language of the 16th to 18th centuries, in particular of items taken from Church Slavonic characteristic of the religious sphere – such as those associated with the sacraments and their administration.

The sources for the research were secular Ukrainian texts: legal documents, scripts, chronicles, literature and polemical writings, found in the corpus of the *Dictionary of the Ukrainian Language, 16th and First Half of 17th Century*, in the *Ukrainian Historical Dictionary*, ed. E. Timchenko, and in the card index kept at the Ukrainian Language department of the Ivan Krypjakewyč Institute of Ukrainian Studies, at the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv). Illustrative material from the historic texts, combining theological and scientific styles is included.

The analysis shows that different graphic and phonetic variants of Church Slavonic vocabulary connected to church sacraments were in frequent use in the Ukrainian language of the 16th to 18th centuries. These are mostly semantic calques from Greek which came into the Ukrainian language via Church Slavonic. The studied vocabulary was found, with minimal semantic changes, to have survived in modern literary Ukrainian and in Church and liturgical practice.